
Zpět k bipolárnímu světu?

Jiří Texler

Půl lidského věku není v historii až tak dlouhá doba a názvy Jalta a Malta se dokonče rýmují. Přesto však mezi těmito zeměpisnými pojmy existuje vzdálenost vpravdě globální a časové rozpětí je přímo epochální.

Jalta v roce 1945 věstila blížký příchod studené války a s rozdělením Evropy pak i vznik světové mocenské bipolarity – Malta v roce 1989 naproti tomu shodu o účelnosti ukončit studenou válku, která nepřinesla jen absurdní plýtvání, ale i příliš studený mír, který nikoho neuspokojoval.

Malta však přinesla cosi navíc, co dostalo přesnější obrysy až v posledních dvou letech. Je to uznání faktu, že ve studené válce zvítězily Spojené státy, zatímco jejich hlavní ideologický a mocenský soupeř se sice nepřestával chvástat, jak druhou stranu „dožene a přežene“, až nakonec svou nevykonnou ekonomiku doslova „uzbrojil“ a ocitl se v trapné pozici toho, kdo je odkázán na pomoc svých dosavadních soků a na příspěvní dokonce i těch, nad nimiž vojensky zvítězil.

Unipolarita nebo polycentrismus?

Epochální událost, jakou znamená ústup Sovětského svazu z popředí historické scény, nakonec ještě vyvrcholivší zmizením samého pojmu SSSR ze zeměpisných map, představuje vznik nového globálního mocenského uspořádání. Svět se stal *unipolárním*. Spojené státy osaměly jako jediná nesporná supervelmoc. A je to osamocení znamenající nejen nebyvalé možnosti činů, ale i rizika, odpovědnost, náklady.

Mohou však Spojené státy představovat jediný světový mocenský pól natrvalo nebo alespoň nadlouho? Jsou takoví, kdo o tom silně pochybují a pro něž současný stav unipolarity neznamena nic jiného, než velmi přechodné období. Nejen historická zkušenost, ale prý i samotné fyzikální zákony svědčí ve prospěch pravidla, že unipolarita je neudržitelná prostě proto, že je nestabilní.

„Tendencí bude, aby se systém stal po nějakém čase bipolárním,“ soudí například Johan Galtung, renomovaný odborník na otázky války a míru. Na stockholmské katedře mírových studií, nesoucí jméno Olofa Palmeho (O. Palme Chair of Peace Studies), prezentoval před časem svou analýzu věnovanou soudobým světovým transformacím. Jeho prognózy budoucího vývoje počítají s *novou bipolaritou* jako s jediným mocenským uspořádáním obdařeným vnitřní vyvážeností.¹

Je kyvadlový pohyb od dvou mocenských pólů k jedinému a zpět opravdu jedinou možností světa, v němž na role supervelmocí a tím i na potenciální póly moci může aspirovat snad šest geografických celků? Kolem roku 1960 to byl například W. W. Rostow a již za války Walter Lippmann, kdo se klonili k názoru, že svět nalezne dlouhodobou a pro mír příznivou rovnováhu spíše v polycentrismu, v němž stabilizační úlohu sehraje více mocenských pólů než jen ty, které se pak po dlouhá léta, obrazně řečeno, tyčily ve Washingtonu a v Moskvě.

Lippmann už koncem 50. let předvídal nevyhnutelnost poklesu významu obou těchto pólů a „počátek konce poválečného období, kdy politická moc byla polarizována kolem dvou zemí, z nichž druhá světová válka učinila supervelmocí.“² Půldruhého desetiletí předtím v knize o amerických válečných cílech (US War Aims and Foreign Policy) týž

autor varoval, že problém světového řádu bude na bázi kooperace mnoha desítek národních států sice neřešitelný, že však bude zvládnutelný, pokud se do integrovaných celků seskupí „velké regionální konstelace“, jež jsou „domovem historických civilizovaných společenství“. Tato koncepce *polycentrismu* předpokládala vznik NATO, dále separátní identitu oblastí, jež ztělesňuje dědictví Byzance (poválečná sovětská sféra vlivu), a konečně komunity islámskou, čínskou a indickou. Dnes můžeme posoudit, do jaké míry se tato předpověď splnila.

K nové bipolaritě

Na světovou rovnováhu založenou na více centrech dnes Johan Galtung nevěří a spolehlá na vznik světové vyváženosti založené pouze na dvou pólech. Kam souhra sil a tlaků nové póly umístí?

Z šesti geografických celků, které dnes mohou vstoupit do hry – Amerika, sjednocená západní Evropa, Rusko, Japonsko, Čína a Indie – jsou první tři společenstvími odvozenými od evropské civilizace, zatímco tři další od kultur asijských. Už tím je dáno výrazné dělítko předurčující umístění budoucích pólů. Neblahé ovšem je, že se do interakcí obou skupin může vloudit hledisko barvy pleti, tj. antagonismus bílých a barevných ras, případně to, co měl na mysli R. Kipling, když prohlásil, že Západ a Východ se nemohou nikdy setkat.

Dělicí čáru může vytyčit i hledisko vyspělosti a zaostalosti, které mělo v celém poválečném období významnou úlohu. Tři z potenciálních aspirantů na kontrolu nad jedním z mocenských pólů – Amerika, západní Evropa, Japonsko – jsou technologicky a hospodářsky vysoce vyspělí. Zbývající tři buď k rozvojovému světu patří, anebo k němu chtě nechtě směřují; je to i případ Ruska, této dnes tak sporné supervelmoci, kterou od statusu rozvojové země dělí podle mínění mnohých jen vlastnictví jaderných zbraní.

Celé poválečné dělení světa, odlišující zaostalý „třetí“ svět od ideologicky navzájem zneprátelených světů „prvního“ a „druhého“, čili kapitalistického a socialistického, už v mnoha ohledech ztratilo své opodstatnění. „Druhý“ svět, o jehož vyspělosti vždy panovaly oprávněné pochyby, se evidentně rozkládá a jeho větší část tíhne k pólu zaostalosti. Snad jen několika menším zemím někdejšího reálného socialismu se podaří, podobně jako před časem „malým asijským tygrům“ (Jižní Korea, Tchaj-wan a Singapur), vyhnout se jakési obdobě Orfeova sestupu – tentokrát do světového podsvětí zaostalosti – a s vypětím všech sil se přece jen udržovat na pólu vyspělosti a vysoké životní úrovně.

To vše se může zdařit jen v podmínkách zaručeného míru a plodné mezinárodní spolupráce. V Evropě jsou pro to dnes vytvořeny nejpříznivější podmínky za celé poválečné období. Zanikl stalinismus nejhrubšího zrna i systémy jeho poněkud „rozředěných“ pokračování a jako hrozba odchází i „genocidní nuklearismus“, máme-li použít Galtungova termínu.

Konec studené války bohužel uvolnil cestu některým potenciálně negativním faktorům – rozpadly se zejména bezpečnostní systémy, pro něž by se hodily názvy „pax sovietica“ a „pax americana“. Erupce nacionalismu, jakou by například někdejší východoevropský represivní systém nebyl připustil, neodezní patrně dříve, než Evropa nalezne svou novou vnitřní rovnováhu, tentokrát *na bázi konfederativní*, podle Galtunga prý nejideálnější, jelikož představuje „nejefektivnější nám známou mírovou formuli, kombinující spolupráci se separováním“ podstatných funkcí států. Konfederace se stává nejvhodnějším řešením právě tak pro střed a východ Evropy, jako pro následnické útvary, které se vynoří z transformace sovětského „carsko-stalinského impéria“.

Ekonomický gradient

Ve světě i v Evropě se tak „tvar budoucích věcí“, řečeno s H. G. Wellsem, sice velmi zpřehlední, ale zůstane obtížen potenciálně závažnými konflikty. Nejzávažnější z nich asi

vystoupí podél *gradientu* napjatého mezi *vyspělostí a zaostalostí* národů. Celosvětově bude mít tento gradient směr severojižní, v Evropě však západovýchodní. Krátce před svou smrtí se jej ostatně jako hlavní hrozby 90. let obával takový znalec mezinárodní politiky, jako byl Bruno Kreisky.

Podobně pohlíží na problém Galtung: „Jsme svědky dvou transformací konfliktů: od *bipolární* Evropy... k *unipolární* Evropě, s hegemonistickým centrem v západní Evropě... a od *vojenských* zdrojů ke zdrojům *ekonomickým* jako vůdčímu faktoru.“ Tím vystupuje „nejstrmější západovýchodní gradient v evropské historii“, jenž vybízí k načrtnutí velmi pesimistického scénáře Kassandry. Scénáře o tom, jak relativně zaostalý evropský východ bude prodělávat bolestný návrat k trhu a absolvovat obtížný hospodářský růst v podmínkách jakéhosi „periferního kapitalismu“; jak bude sice vzhlížet k západoevropskému centru vyspělosti, ale na druhé straně intenzivně prožívat svou rezistenci vůči invazi hodnot z cizích kulturních prostředí a možná i jakousi prosocialistickou nostalgii. Otevřenou otázkou také zůstává, jak se sjednocené Německo akomoduje do nových kontinentálních struktur a vazeb, i zda se nerozejdou dlouhodobé zájmy sjednocené Evropy a USA, doprovázené tam renesancí izolacionismu uzavírajícího se do rozměrů západní hemisféry.

Je našťásti možno očekávat i budoucnost jinou, než jakou slibuje Kassandřin scénář, víc prosvětlenou nadějami na vyřešení konfliktů, včetně těch, jimiž je obtížen ekonomický gradient. To mezi jinými předpokládá brzy zjednat jasno o typu mocenské polarity, k níž na přelomu tisíciletí svět směřuje.

Západ a Východ

Jeden z nových pólů je pro nejbližší dobu nepochybný a reprezentují jej Spojené státy, vítěz ve studené válce. Vracíme-li se však k bipolaritě, kde jinde ve světě se formuje cosi, co by nahradilo zanikající pól sovětský?

Galtung kombinuje teoretické možnosti, ale řešení nevnucuje, a proto je hledejme sami. U tří ze šesti velmocenských aktérů existuje rozdíl mezi jejich reálným potenciálem, a to u Číny, Ruska a Indie, jež jsou mocnosti jen regionální, a tudíž neschopné zorganizovat a ovládnout víc než svůj tradiční zájmový prostor, a mezi potenciálem tří mocností superregionálních – USA, západní Evropy a Japonska, jež mají sílu i prostředky, jak dosáhnout i do vzdálenějších oblastí svých zájmů: USA na Střední východ, což potvrdila válka v Perském zálivu, Evropa do Afriky a Japonsko do jihovýchodní Asie.

I když mezi Amerikou a Evropou může vzniknout odcizení, vždy dojde ke shodě v základních zájmech, což je dáno společným kulturním dědictvím. Konkurenční pól v Evropě tak stěží vznikne; mnohem pravděpodobnější je jeho vznik ve východní Asii, kde příbuzná kulturní prostředí, mimo jiné velmi přející strmému hospodářskému růstu, a enormní populační síla budou patrně určujícími faktory pro konstituování druhého pólu. Vždyť i například futurolog Kahn označil 21. století za japonské. Časem nelze vyloučit posun pólů – z Ameriky do západní Evropy a z východoasijské ostrovní oblasti na pevninu.

Zároveň není – a tím se vracíme ke Galtungovu scénáři – vyloučeno zformování doplňujícího faktoru. Podaří-li se Rusku obnovit tradiční prostor svého vlivu, mohlo by těžit z faktu, že vždy bude jedinou euroasijskou mocností sousedící právě tak se sjednocenou západní Evropou, s Čínou i s Indií – a dodejme: také se světem islámu, dnes ještě neuspořádaným, ale postupně se sjednocujícím. Čím se stávají země v tak unikátním postavení? V nejlepším případě konstruktivním prostředníkem. Odolají však pokušení být jazýčkem na váze a arbitrem, jenž rozhoduje? Vše bude záviset na hospodářské síle. Jinak, v případě chronické ekonomické slabosti Ruska, se může také naplnit vize Jamese Burnhama, stará přes půl století, že se totiž zájmové sféry Japonska a Německa, tradičně expandující v jednom případě k západu, v druhém k východu, setkají až na Urale.

¹ Viz History Accelerating: Cassandra or Polyanna, Two Scenarios for Europe. IFDA Dossier 71, říjen – prosinec 1990, Nyon, Švýcarsko.

² Lippmann, W.: Slepá ulička. In: New York Herald Tribune, 29. 4. 1958.